

IA –TURP ȘI SUFLET ÎN PORTUL POPULAR ROMÂNESC

Lavinia Carmen Avram

*„în haine este inclus (...) tot ce oamenii au gândit,
au visat, au făcut și au fost”¹*

Lada de zestre ascunde, pe lângă alte comori, și adevărate „vedete” ale portului popular feminin care au făcut carieră în moda internațională și nu numai- *ile*. Acestea au fascinat deopotrivă pictori, fotografi, fețe regale și designeri internaționali.

Cunoscută și sub denumirea de „cămașă cu altiță”, *ia* este considerată cea mai importantă piesă a costumului popular românesc. Ea leagă istoria de odinioară de istoria actuală și reușește, prin motivele și simbolurile brodate să exprime apartenențe la o comunitate, la o regiune, să exprime stări sufletești și evenimente importante sau uzuale din viața omului, precum și modificări care apar odată cu influențele venite din lumea orașului.

Ia se îmbrăca atât în zilele de sărbătoare, cât și uzual, la munca câmpului și prin casă. Din punct de vedere cromatic, fetele tinere și fetele poartă pe fond alb broderii cusute cu fir galben auriu, femeile proaspăt căsătorite - roșu, femeile care au copii - albastru, iar albastru închis și negru sunt culorile pe care le poartă femeile văduve sau în vârstă. Veșmântul nu este numai un acoperământ al corpului, ci și un semn al viziunii creatoare a poporului.²

Culorile de bază folosite în secolul al XVIII-lea sunt: negru, albastru, roșu și firul de aur. În unele regiuni și în perioade mai apropiate secolului XX gama cromatică s-a îmbogățit cu alte culori, cum ar fi: vișiniu, galben, verde. Broderiile și decorul *iilor* nu se aseamănă niciodată, deoarece fiecare creatoare adăuga propriul element. Astfel avem o diversitate a costumului popular românesc, dar nu ca o multitudine de forme rupte de ansamblu, ci ca un ansamblu în care se disting câteva tipuri caracteristice unui teritoriu.

În portul tradițional se disting trei tipuri de cămași, în funcție de croială: *cămașa „de-a întregul”*, considerată cea mai veche, *cămașa încrețită la gât* și *cămașa cu platcă*.

Cămașa încrețită la gât este croită în formă de cruce, dintr-o singură bucată de pânză și cu o deschizătură în partea de sus. Inițial cămașa a fost

¹ Thomas Carlye, *Filosofia vestimentației*, Institutul European, 1998, p.79.

² Maria Bâtcă, *Însemn în vestimentația țărănească*, Liga Culturală pentru unitatea Română de Pretutindeni, 1997, p.81.

confeccionată din pânză de in sau cânepă, iar mai târziu din mătase și bumbac. Fața și spatele cămășii se numesc „stan”, iar partea inferioară „poale”. Stanul se confecciona din două foi de pânză, iar mâneca din una. Sub braț, cămașa era prevăzută cu așa numita „pavă”, o bucată de pânză, triunghiulară care oferea comodate în timpul mișcării. Piese componente erau încrețite laolaltă pe fir de ață groasă formând gâtul sau gulerul cămășii, peste care se adăuga o bentiță îngustă cu cusături geometrice decorative.³

Cămașa cu platcă este varianta cămășii drepte pătrunse în portul țăranesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sub influența orașului.

O clasificare a cămășii se poate face și după locul pe care îl ocupă motivele decorative în cadrul ansamblului ornamental. Astfel, cea mai răspândită este „cămașa cu altiță”, la care mâneca se compune din două sau trei fâșii de pânză, formând altița și mâneca propriu-zis.⁴

Broderia mânecii, de unde rezultă și numele cămășii, este dispusă în trei registre diferite: o bandă, de diferite dimensiuni, așezată orizontal pe umăr, numită „altiță”, brodată în nuanțe diferite; o bandă cu broderie monocromă așezată sub altiță și mai îngustă decât aceasta; mai multe șiruri de broderie dispuse vertical, numite „râuri”.

„Cămașa cu *tablă* pe mânecă”, broderie compactă dispusă în lungul mânecii.⁵

„Cămașa cu *umăr și rânduri*”, broderie îngustă peste umăr ca o altiță compusă dintr-un ornament mai simplu și două, trei grupuri de motive decorative dispuse vertical.⁶

„Cămașa cu *pui peste col*”, un rând de motive decorative așezate pe mânecă transversal, în dreptul cotului.⁷

Ia este o cămașă tradițional românească de sărbătoare, confeccionată din pânză albă, bumbac, in sau borangic și împodobită cu mărgele și broderii la mâneci și la gât. Croiala este simplă: un dreptunghi de pânză, tăiat rotund în jurul gâtului și întărit cu șnur răsucit. Mânecile sunt încrețite de la gât sau din umeri, dar și la încheieturile mâinilor. Mânecile se terminau cu *fodor* mare, încrețit cu pumnaș care putea fi cusut „peste crețuri” și atunci purta numele de

³ Dr. Maria Bocșe, „Portul tradițional românesc din Țara Bihariei de la artă la simbol”, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, Cluj Napoca, 2000, pp.55-57.

⁴ Paul Petrescu, Georgeta Stoica, „*Arta populară românească*”, Editura Meridiane, București, 1981, p.100.

⁵ *Ibidem*, p.101.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

„brățărie”⁸. *Ia* este un tip de cămașă scurtă până la talie, spre deosebire de cămașa anterioară care acoperea tot corpul și se purta dedesubtul hainelor pentru a apăra corpul. Tehnica decorării iei s-a transmis de la mamă la fiică, astfel tradiția și gustul a fost conservat de la o generație la alta.

Ornamentul este semn și limbaj mai mult decât notițiile muzicale, fiind un semnal și o semnificație culturală. Motivele formează „un tot unitar” între semnul grafic și conținutul său, constituie o concepție de viață și estetică. Componentele de bază ale ornamentelor care apar în arta populară românească sunt: *linia* și *cervul*.⁹

Liniile drepte simbolizează calea dreaptă în viață, ascensiunea socială și mărimea, *linia dreaptă orizontală* creează impresia de calm, se identifică cu moartea, cu oglinda apelor. În antiteză cu *linia verticală* care reprezintă viața, axis mundi, planul spiritual, lumea temporară și gândirea rațională.¹⁰

O sumedenie de motive decorative este obținută prin combinarea liniilor drepte, conducând la sisteme de striaii paralele orizontale, verticale, oblice, la X-uri, la romburi și cruci. În arta populară, linia poate fi întâlnită de-a lungul istoriei. S-au creat ornamente cu semnificații deosebite.

Motivele sunt stilizate, geometrice sau inspirate din natură. Decorul era concentrat mai ales la piept și la umeri, dar și de-a lungul mânecilor și la pumnari. „Gura” iei era încadrată de o broderie dispusă dreptunghiular, formând pieptarul cămășii.¹¹

Femeile căsătorite și cele învârstă respectau anumite principii în realizarea costumului, preferând culori mai reținute, modele de croială mai modeste și un material țesut mai simplu, în timp ce la fetele tinere culorile sunt deschise și aprinse.

Țesute, cusute sau brodate, motivele ornamentale de pe textilele din interiorul țăranesc și de pe costumele populare constituie una din cele mai bogate categorii ale ornamenticii românești. Ca dezvoltare în spațiu, ele au o strălucire sporită prin culorile care le animă și oferă o identitate proprie, atât în ansamblul ornamenticii populare românești, cât și în contextul repartiției teritoriale, gama cromatică fiind unul din aspectele definitorii ale caracterelor zonale.¹²

⁸ Dr.. Maria Bâtcă, *op.cit.*, p.38.

⁹ Carmen Neuman, ”Semnificația motivelor ornamentale de pe costumul popular românesc din Banat,” în *Tibiscum*, 6/2016, p.294.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Dr.. Maria Bâtcă, *op.cit.*, p.57.

¹² Paul Petrescu, Georgeta Stoica, *op.cit.*, p.111.

Funcția principală a costumului ca semn social este de a „diferenția” și are rolul de „a apăra” pe cel ce poartă, decorația fiind adesea strict simbolică.¹³ Îmbrăcămintea este legată de viața omului. În funcție de condițiile social-economice și naturale, costumele populare românești au urmat o anumită direcție, devenind un document viu. Este o mărturie vizibilă și tangibilă a civilizației satului de la noi. Costumele populare românești ne scoate din domeniul artei și ne duce în acela al istoriei. Mărturie a unei civilizații, el este un îndemn pentru o nouă civilizație, îndreptată spre exterior, spre crearea de bunuri la dimensiunile unei colectivități largi.¹⁴

Cămașa femeiască – *ia* este piesa de bază a portului popular românesc. Reprezintă obiectul cel mai apropiat de corp, intim legat de personalitatea purtătorului, este un fel de „a doua piele a omului”.¹⁵ Analiza artistică denotă o atentă elaborare și compunere ornamentală, cu permanentă grijă de raportare la trup și la ansamblul artistic al costumului. *Ia* are unele aspecte specifice a formei. Este întotdeauna strâns închisă la gât, excepție făcând cea din Maramureș și nu există nici o variantă cu mânecă scurtă, nici chiar la cele pentru lucru. Claritatea croiului și rolul decorativ al liniilor de cusătură pentru îmbinarea diferitelor piese componente ale cămășii ar putea constitui o ornamentică deosebit de valoroasă.¹⁶

Transilvania păstrează un impresionant tezaur etnografic, în care se poate valorifica sufletul, iscusința și talentul unui popor care a știut să-și apere identitatea, credința, obiceiurile și veșmintele străbune.

Din studiile realizate se deduce că procedeele decorative transilvănene, *brățara* de sub guler și *brățara* care desparte umărul de corpul mânecii, prezintă o semnificație istoric-etnografică deosebită. Se consideră că din toate cusăturile, simple sau complicate, cel din care se realizează cele două *brățări* a devenit clasic în portul transilvănenilor. Elementul caracteristic pentru decorul acestor *brățări* (încrêșturi) se pare că a fost împrumutat de la sași.¹⁷

Cusutul „urzit pe crețuri” (*Gereihsel* în germ.) este o prelucrare și o dezvoltare rezultată din combinarea a două tehnici străvechi: una - aceea a

¹³ *Ibidem*, p.95.

¹⁴ Tancred Bănățeanu, *România. Din tezaurul portului popular tradițional*, Editura Sport-Turism, 1977, p.10.

¹⁵ Romnulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, București, p.121.

¹⁶ Tancred Bănățeanu, *op.cit.*, p.14.

¹⁷ Ecaterina D. Tomida, *Cusăturile și broderiile costumului popular*, Editura Tehnică, București, 1972, p.15.

„urzitului pe fir” și alta – conservată în evul mediu occidental și de unde a fost importată în Transilvania.¹⁸

Broderia „*urzit pe fir*” este una dintre cele mai vechi tehnici de broderie ornamentală. A fost multă vreme cea mai răspândită tehnică pentru brodarea gulerelor și pentru lucrarea alțițelor la cămășile femeilor – *iilor*. Această tehnică se execută pe toată lungimea gulerului de la un capăt la altul, numai pe față, de obicei de la un fir, cu pășituri spre a lăsa goluri în vederea motivelor ce vor fi cusute cu fire colorate de arnici.¹⁹

Tehnica gereihsel – „*urzit pe crețuri*” este o tehnică din cele mai complicate, cu un caracter decorativ deosebit de evident. S-a întâlnit în decorul pieptului la cămășile săsoaicelor din Transilvania, la orașe încă din secolul al XVIII-lea, iar la sate din secolul al XIII-XIV-lea. Ea este realizată în trei etape succesive: a) încrețul; b) orditul; c) umplutul. Primele două sunt esențiale, astfel că se găsesc în toate cazurile. Ultimul moment se practică numai în cazul motivelor „întrerupte”.

Pentru obținerea *cutelor* (încrețului) se numără fire spre a încreți pânza, practicându-se pentru aceasta o cusătură înaintea acului. Apoi se repetă o linie paralelă mai jos, asemenea celei dintâi, cu împunsăturile în aceleași fire, pentru ca și pășiturile să fie la fel. Intervalul dintre cele două linii paralele variază în funcție de lățimea ce urmează să se dea *brățării*. Odată trasate aceste linii, prin străpungerea în lung a materialului, se trag firele albe și se obține suprafața încrețită. Acest moment este înainte de toate un procedeu tehnic, adoptat după tehnica occidentală, cu ajutorul lui soluționându-se o nevoie practică, anterioară împodobirii, și anume de a reduce lărgimea pieptului cămășii sub guler și a mânecii deasupra „pumnului”.²⁰

Al doilea moment, *orditul*, cusătura urzit realizată în lung pentru obținerea așa numitei *brățară* bătrânească este alcătuită din motive în strânsă continuare, de la un capăt la altul al câmpului decorat, fiecare muchie sau creț obținut prin încrețirea pânzei alcătuind un punct de motive. Pe suprafața de pânză astfel micșorată se brodează motive ornamentale în stil geometric, și anume în lungul piesei, de la un capăt la altul, pășind peste sau vârând acul printre crețuri.²¹

¹⁸ Nicolae Dunăre, „Influente reciproce în portul și în textilele populare de pe ambele versante ale Carpaților Meridionali,” în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959-1961*, Cluj, 1963, p. 184.

¹⁹ *Ibidem*, p.191.

²⁰ *Ibidem*, pp.191-192.

²¹ *Ibidem*, p.192.

Când *brățara* este lucrată întrerup, cu „pui pre-rupti”, are loc o a treia operație – *umplutul*, o operație intervenită pe parcursul dezvoltării și practicării tehnicii decorative.²²

Utilizarea pe întregul spațiu românesc a acelorași materii prime – cânepă, in, bumbac, lână, borangic, a sistemelor vechi de croială, precum și a celor mai vechi și tradiționale procedee decorative de brodat – cusutul *urzit pe fir* și cusutul *urzit pe crețuri*, ca și folosirea unui fond comun de motive ornamentale, au asigurat unitatea costumului popular românesc.

Concluzionând putem spune că *ia* și costumele populare al fiecărei etnii constituie o parte integrantă a culturii autentice și rămâne ancorat în matricea națiunilor care compun Europa unitară și diversă. Este un document cu certă valoare artistică și istorică, însumând mesajul străbunilor, sintetizând întreaga dimensiune spirituală și existențială a etniei care l-a creat. Face parte din patrimoniul etnologic, din tezaurul național, motiv pentru care trebuie conservat, protejat și valorificat.

Din colecția Muzeului prezentăm patru modele diferite de ie, din dorința de a sublinia eleganța, sobrietatea și în același timp simplitatea conferită de stilul ornamental și cromatic.

Prima cămașă femeiască – *ia*, păstrată în colecția Muzeului de Istorie din Sighișoara (nr.de inv.1410²³), este o cămașă fără poale de tip „carpatic”, alcătuită din: piept, spate, mâneci încrețite și adunate la gât într-o bentiță îngustă. Gura iei este plasată în mijlocul părții din față; trupul este alcătuit din spate și față realizate dintr-un lat „marchizat” și din doi clini și jumătate de lat; mâneca este dintr-un lat și jumătate. Decorul geometric este brodat cu mătase roșie și crem. Mâneca are altă în două registre de motive geometrice de tip „tablă de șah”. Încrețul lucrat cu mătase crem, în broderie plină. Mâneca se continuă cu cinci „râuri” care au motive fitomorfe și geometrice zig-zag ca și bentița. Pe piept, de o parte și de alta a gurii, se află trei „râuri”, fiecare alcătuit din motivele identice cu cele de pe mânecă. Spatele prezintă patru „râuri” asemănătoare cu cele de pe piept și mânecă. Bentița este brodată cu motive geometrice în zig-zag. Încheietura este încrețită și se termină cu fiodori mici: peste încreț, cu alb-crem sunt brodate x-uri (cruci); volanul este brodat cu motive vegetale (fitomorfe), frunza viței de vie, redată cu fir roșu. Volanul este garnisit cu „colțuri” roșii croșetați. *Ia* este realizată din bumbac mercerizat, mătase; urzit și bătut bumbac.

²² *Ibidem*, p.192.

²³ imaginea 1.

Este o cămașă purtată de fetele tinere, posibil și la costumul de mireasă, în funcție de zonă.

A doua cămașă femeiască – *ia* (nr. de inv. 1578²⁴) este încrețită la gât, cu deschizătura în față, confecționată din pânză de bumbac țesută la război în două ite, prevăzută cu pavă la subraț, ornamentată pe guler, piept și mâneci cu motive vegetale și florale brodate în cruci și peste fir. Câmpul ornamental al mânecilor este împărțit în trei registre: mai jos de umăr este realizată altița, cu motive vegetale și florale; ajurul mărginește altița, îngust. De sub ajur pornesc trei șire drepte, cusute vertical cu motive vegetale și florale redade pe altiță. Între șiruri sunt brodate în cruce două șiruri cu motive în romb. În zona încheieturii mâneca este încrețită și se termină cu fodor. Decorul pe piept este dispus orizontal și redă motive florale asemănătoare motivelor redade pe mâneci. Gulerul este decorat cu un șir de motive fitomorfe. Cromatica este: alb, negru și galben-portocaliu. Este o cămașă a femeilor proaspăt căsătorite.

A treia cămașă femeiască – *ia* (nr. de inv. 7832²⁵) este încrețită la gât, cu mânecă largă, cu deschizătura la mijloc în față, confecționată din borangic; ornamentată pe guler, piept și mâneci cu motive geometrice și florale brodate în cruci. Decorul mânecilor este împărțit în trei registre: mai jos de umăr este realizată altița, împărțită în registre orizontale decorate cu motive geometrice brodate în cruci și umplute cu mărgelile colorate; ajurul mărginește altița, este îngust, compact și decorat cu motive geometrice. De sub altiță pornesc trei șiruri drepte de motive decorative diverse și cusute vertical. Încheietura este încrețită și se termină cu fodori mici: peste încreț este brodat cu fir alb linii verticale; volanul este brodat cu motive fitomorfe, frunza viței de vie, redade cu fir negru și o linie orizontală galbenă. Volanul este garnisit cu colțișor negrii croșetați. Decorul pe piept este împărțit în două registre dispuse vertical de-o parte și de alta a deschizăturii. Gulerul este decorat cu un șir de motive florale stilizate și mărunte. Cămașă este asemănătoare cu *ia* purtată de Regina Maria a României.

Ultima cămașă femeiască – *ia*, pe care o prezentăm în lucrarea de față (nr. de inv. 11316²⁶), este deschisă în față, țesută din băteală, urzeală din bumbac, țesută în două ite, vârgi de alesătură în urzeală; croi format în față din doi lați de pânză, în spate un lat și o fâșie dreptunghiulară la bază cusută; mânecile formate dintr-un lat și pavă. Ie, cu beată, cu mâneci strânse jos; structura simetrică a decorului; decor geometrizarant, câmpuri decorative clar

²⁴ imaginea 2.

²⁵ imaginea 3.

²⁶ imaginea 4.

delimitate cu brănel, la beată, sub formă de șiruri de o parte și de alta a creștăturii frontale, lateralele spatelui, pe mânecă altă, șiruri până la încheietură, vârgi de alesătură în urzeală pe piept, laterale față, mâneci. La încheietură mâneca este încrețită și se termină cu fodori mici: volanul brodat cu motive fitomorfe, peste încreț, brodat cu negru X-uri(crucă). Volanul garnisit cu colțișor negrii croșetați. Alternanță cromatică, decorativă; motive geometrice, linie zig-zag, colți, linie șerpuită, romb, cerc, pătrat, vegetal-floral, religios, cruce, astral. Cromatică: alb, galben, negru. Este o cămașă purtată de persoanele vârstnice sau văduve.

Aceste *ii* (cămași pentru femei) sunt piese de bază a costumului popular pentru femei atât de sărbătoare cât și de lucru. Sunt cămași de sărbătoare, recunoscute ca valoare, fiind purtate mai puțin. Păstrează, în croi și dispoziția ornamentului, elemente de veche tradiție cu care se armonizează întregul ansamblu de piese vestimentare.

POPULAR WOMEN'S HIRT-BODY AND SOUL IN THE POPULAR ROMANIAN PORT (Abstract)

The Romanian folk costume is a recognition emblem, a symbol, a landmark, a fundamental identity constant. Accompanying people in all the circumstances of his life, the folk costume is a material ensemble and a cultural creation bearing signs and symbols.

The popular costume reflects different social structures, mentalities, beliefs, traditions and customs from one ethnic group to another.

The women's shirt is the basic piece of the popular costume for both celebration and work. She keeps ancient elements in the cut and in the arrangement of the ornaments, with which the work ensemble of clothing is usually harmonized.

Cuvinte cheie: ie, port popular, ornament, tradiții.

Key words: female shirt, popular port, ornament, traditions.

imaginea 1.

imaginea 2.

imaginea 3.

imaginea 4.